

FILOZOF MATIJA HVALÈ

(Uvod k razpravi »Matija Hvalè in njegova filozofija«)

Alma Sodnik-Zupanec

Leta 1513 se je pojavila na knjižnem trgu cesarskega mesta Hagenau v Elzaciji knjiga o problemih filozofije prirode. Natisnjena je bila v tiskarni meščana Henrika Grana in je izšla na stroške založnika, knjigarja Janeza Rynmana. Ta knjiga predstavlja eno od najobširnejših in najbolj temeljitih del filozofske literature tiste dobe. Napisal jo je Matija Hvalè. Po sedanjem poznanju gradiva je to delo najstarejši tisk filozofa Slovenca. V listinah in v knjigi sami se glasi njegovo ime Quale ali Qualle.

Razprava bo najprej podala Hvaletovo življenje in okolje, v katerem se je udeleževal, kolikor moremo to rekonstruirati iz ohranjenih virov. Sledila bo analiza spisa. Hvaletovega dela pa ne bi mogli pravilno prikazati in oceniti, če ne bi upoštevali tistih gibal, ki so dajala značaj zavodu, kjer je deloval. Zato je potreben podrobnejši prikaz študija, posebej filozofskega študija na dunajski univerzi, upoštevajoč njeno začetno rast ob ustanovitvi (1365), njeno propadanje kot srednjeveške institucije, nato njeno borbo za humanistično preobrazbo in končno podobo humanističnega Dunaja na njegovem vrhu. Med stopnjo sholastike in stopnjo razvitega humanizma je doba borbe za humanistično uveljavljanje. In to je doba Matije Hvaleta.

Njegovo življenje, njegovo osebo in okolje bomo spoznali iz virov, ki si jih hočemo sedaj ogledati. V njihovo osvetlitev bom dodala nekaj komentarja.

Najprej: Quale je transkripcija za slovensko ime Hvalè in pomeni tistega, ki se hvali, recimo Hvalež.¹ Polatinjeno ime bi se glasilo n. pr.

¹ Hoff, *Gemälde von Krain*, 1808, III, str. 120, navaja med pisatelji 16. stol. ime Quale in v oklepaju Hvale, od tod povzame Dimitz II. str. 67: Qualle, Hvale ali Hvala; ime in včasih naslov knjige omenja n. pr. še Klun, *MHVK* 1852, Kink, *Geschichte der kaisl. Universität zu Wien*, 1854, Aschbach, *Geschichte der Wiener-Universität II*, 1877 (v seznamu dekanov), Kavčič, *Znameniti Slovenci*, JMK 1899, str. 6 s (več neizpričanih trditev), Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*. Ne imenuje Hvaleta n. pr. Pohlin, *Bibliotheca Carniolicae*, Dolničar, *Bibliotheca Labacensis publica*. Knjiga je danes redka, NUK ima dva primerka, prav tako Nacionalna knjižnica na Dunaju, dunajska Univerzitetna knjižnica je nima.

Laudator (sui), kakor so polatinjena imena Agricola — Kmet, Gallus — Petelin in podobno. Po tedanji geografski opredeljenosti ga viri imenujejo Carniolanus (Kranjec). Rodil se je v Vačah pri Litiji,² njegovo rojstno leto ni ugotovljeno. Ne poznamo njegovih domačih razmer. Bil je verjetno sin slovenskega podložnega kmeta, morda uslužbenca na enem bližnjih gradov (Lebek, Vernek), vsekakor nadarjen, sposoben otrok, ki mu je uspelo, da se je kot mož uveljavil v enem tedaj vodilnih evropskih kulturnih žarišč. Živel je v dobi, ko je bilo slovensko ozemlje razdeljeno, brez samostojnega političnega, gospodarskega in kulturnega središča. V takih razmerah so morali odhajati v tujino tisti, ki so si hoteli pridobiti višjo izobrazbo in se posvetiti poklicem, za katere je bila taka izobrazba pogoj. Odtrgani od doma, brez možnosti, delovati v smislu pridobljene izobrazbe med svojim ljudstvom, so po večini izgubili zvezo z njim. Raznoteri so bili nagibi, ki so usmerjali študente na to ali ono univerzo: včasih delovanje uglednega rojaka na tuji ustanovi, priporočali so se njegovi podporni pri začetnih težavah novega življenja, večkrat je odločala želja doseči najbližjo univerzo, drugič stremljenje spoznati daljnje kraje in običaje, saj so se študenti tudi radi potepali, nagibal je vsekakor sloves posameznih univerz, včasih gospodarski in politični interesi. Uspešna trgovina z vzhodom je na primer usmerjala švicarske študente, da so proti koncu 15. stoletja v velikem številu posečali univerze vzhodne Nemčije, Dunaj in celo Krakov,³ ki je bil važno križišče prometa in velikih trgovskih poti; študente iz habsburških dežel je tja usmerjala habsburško jagelonska politična zveza. V dobi, ko je začel Hvalè svoje študije, dobimo na Dunaju družbo mož slovenskega pokolenja, delujočih na vodstvenih položajih. Sem spadajo zlasti: Tomaž Prelokar,⁴ Briccius Preprost,⁵ Jurij Slatkonja,⁶ Bernard

² Arhiv dunajske univerze: Liber Actorum facultatis artium IV. f 69 b-71 a, enako v Hvaletovi publikaciji: Mathias Qualle ex Watsch Carniolanus.

³ Prim. G. Bauch, Deutsche Scholaren in Krakau in der Zeit der Renaissance (1460—1520), Breslau 1901.

⁴ Tomaž Prelokar (Thomas de Cillia) r. o. 1420 v Celju ali njegovi okolici, u. 25. aprila 1496 v Konstanzu. Leta 1446 imatrikuliran na dunajski univerzi, je tam postal magister artium (1451), pozneje doctor utriusque iuris. Kot svetovalec Friderika III. je imel različne zaupne funkcije, od 1480 je bil dunajski prošt in kot tak univerzitetni kancler, 1491 škof v Konstanzu. Tomaž Prelokar je bil vnet pristaš humanističnega gibanja, ugledna osebnost in mu je bila zaupana naloga, da je od 1471—1474 vzgajal cesarjevega sina Maksimilijana; bil je prvi humanistični učitelj bodočega cesarja, pospeševalca

Perger in Pavel Oberstainer. Morda je sloves teh imen privabil Hvaleta na Dunaj. Ni pa izpričano, da je tu študiral, zakaj arhivalno gradivo dunajske univerze pove le, da v glavno univerzitetno matriko ni bil vpisan. Po takratnem običaju se je lahko vpisal v matriko, ki so jo vodili po »nacijah«, kjer je bil odločilen kraj rojstva, za Hvaleto torej avstrijska nacija (Carniolanus); v arhivu te listine niso več ohranjene. Možno je, da je študiral na univerzah v Italiji, kamor so tedaj pogosto odhajali naši ljudje, n. pr. v Padovi, Bologni, Ferrari, Sieni itd. Nepojasnjeno je torej še, kje in kdaj se je naš filozof šolal, dosegel akademsko stopnjo bakalavrija, licenciata, magistra in bil sprejet v zbor učiteljev kot magister artium et philosophiae.

Prvi vir o Hvaletu nam je korespondenca znamenitega švicarskega humanista Joahima Vadiana. Od tod povzemamo, da je bila dunajska univerza območje Hvaletovega profesorskega udejstvovanja. Ohranjeno je pismo z dne 13. maja 1515, kjer se oglašja Vadianu njegov nekdanji sošolec Matija Kretz, spominjajoč ga, kako sta leta 1502 kot novinca skupaj začenjala svoj študij na Dunaju v študent-

humanističnih ciljev. Prim. H. Goehler, *Das Wiener Domkapitel von seiner Gründung bis 1554*, Dissertation, Wien 1932 (z navedbo literature).

⁵ Briccius Preprost, r. v prvi polovici 15. stol. v Celju, u. 29. novembra 1505 na Dunaju. Od 1469 je predaval na dunajski artistski fakulteti, zbiral je študente okoli sebe, širil je humanizem; od 1491 doctor theolog. Kot ciceronianec se je trudil, da bi uvedel med študijske predmete Ciceronovo Rethorica nova, da bi za fakulteto pridobil več spisov humanističnih avtorjev. S superintendentom univerze B. Pergerjem je bil v prijateljski zvezi in ga je zastopal v njegovi odsotnosti. Pri uveljavljanju humanizma mu gre pomembno mesto. Prim: SBL VIII, 497 s, k temu še A. Horawitz, *Der Humanismus in Wien*, Leipzig 1883, Kink GUW I, G. Bauch, *Die Reception des Humanismus in Wien*, Breslau 1903.

⁶ Jurij Slatkonja, r. v Ljubljani 21. marca 1456. u. 26 aprila 1522. Študiral je na dunajski univerzi, bil sprva kantor dvornega glasbenega zbora, nato kapelnik, vodja prenovljenega zbora. Postal je središče vsega glasbenega življenja na Dunaju, prvi strokovnjak v vprašanjih glasbe, udeleževal se je tudi na polju matematike in astronomije. Bil je cesarjev svetovalec in je za »zelo važne, raznotere usluge« dobil plemstvo. Kot markantna, prosvetljena osebnost, glasnik, učenjak, diplomat, je izredno pospeševal napredna stremjenja. Pritegnil je krog somišljenikov humanistov, sem spadajo: Celtis, Peter Bonomo, Jakob de Banisiis, Janez Cuspinianus, Janez Krachenberger, Jakob Spiegel, Janez Stabius, Filip Gundel, Jurij Collimitius, Joahim Vadianus itd. Od leta 1513 je bil dunajski škof. Prim. Aschenbach, *GWU II*; H. Zschokke, *Geschichte des Metropolitan Capitels*, Wien 1895; J. Mantuani, *Musik in Wien v Geschichte der Stadt Wien*, Bd. III, Wien 1907; isti Jurij pl. Slatkonja *DSv 1907*; *Wiener Renaissance v Klassiker der Wiener Kultur Bd. I*, Wien-Zürich 1947.

skem kolegiju, imenovanem *contubernium litterarium* ali *Bursa Pontis* (Prugk), da je bil tedaj njun skupni predstojnik (*praeceptor et conventor*) magister Matija Hvalè iz Kranjske, čigar publicirana filozofija je Kretza na moč razveselila.⁷ Hvalè je bil torej 1502 magister dunajske artistske fakultete (*facultas artium liberalium* ali fakultete svobodnih umetnosti, ki je obsegala območje sedanje filozofsko-prirodoslovne fakultete), vodil je enega od glavnih študentskih domov, kjer so študentje dobivali za plačilo hrano, stanovanje in pouk. Najbolj ugledne burze na Dunaju so bile tedaj *Bursa Sprengeriana*, *Pontis*, *Rosae*, *Aurei montis*, *Liliorum*, imenovane po svojem ustanovitelju ali po znakih, ki so jih imele hiše. Ti domovi so bili univerzitetne ustanove. Predstojniki so bili za časa Maksimiljana I. le magistri (ne bakalavreji), izbrani pri fakultetnih sejah na predlog dekana in potrjeni od rektorja. Funkcija predstojnika takega zavoda je bila odgovorna: mladina je prihajala po takratnem običaju na univerzo večinoma že s 16. leti, nesamostojna, potrebna vodstva ne le pri študiju, ampak tudi v vprašanih vsakdanjega življenja. Predstojnik internata (*praeceptor*) je bil mladini spočetka tudi vzgojitelj, postopoma pa je uvajal študente v svet takratne znanosti, predvsem z obveznimi vajami (*disputacijami*); napredujočim je bil znanstveni vodja, sodelavec. Univerza torej ni le dajala strokovnega znanja, ni predstavljala le celote vseh tedaj poznanih disciplin, bila je življenjska skupnost učiteljev in učencev — *universitas magistrorum et studentium*. Predstojnik študentskega doma je bil neredko gospodar doma (*conventor, hospes*), njegovo delo je bilo pridobitveno delo, bilo mu je včasih glavni zaslužek, saj je živel od dajatev študentov, zakaj plače magistrov so bile na splošno nizke, neredno izplačevane, ker je bila državna blagajna pogosto prazna.⁸ Navedeno pismo nam

⁷ E. Arbenz, *Vadianische Briefsammlung der Stadtbibliothek St. Gallen I*, 1508—1518, St. Gallen 1890, Nr. 51: Sed ne diutius anceps sis, brevibus te mei reminisci facium: anno millesimo quingentesimo secundo ab enixu parthenopeo condiscipuli simul fuimus simulque tirocinia posuimus in Vienna Pannoniae in eo contubernio litterario, quod Prugk nominant. Communis noster praeceptor et conventor fuit magister Matthias Qualle Carniolanus, de cuius publicata philosophia plurimum laetor.

⁸ Univerzitetni internati seveda niso mogli zajeti vse ukaželjne mladine, bilo je tudi več privatnih domov, kjer je bilo življenje dosti manj urejeno. Prim. Kink, *GUW II*, Aschbach *GWU I*, K. Schrauf, *Zur Geschichte der Studentenhäuser an der Universität Wien*, Wien 1893, A. Goldmann, *Die Wiener Universität (1519—1740) v Gesch. der Stadt Wien*, hrg. vom Alterthumsverein, Wien 1916, G. Kaufmann, *Geschichte der deutschen Universitäten*, Bd. I, II, Stuttgart 1888—96.

torej pove: Hvalè je bil vsaj že 1502 magister dunajske artistske fakultete, vodil in oskrboval je tovarišijo študentov, med katerimi sta bila Vadianus in Kretz, nadalje naznačuje pismo Hvaletova pedagoško filozofska prizadevanja, omenja njegovo publicirano filozofijo, ki je Kretza močno razveselila. Morda nakazuje pismo nekoliko tudi Hvaletov gospodarski položaj. Večkrat so namreč živeli magistri artistske fakultete v neugodnih pogojih: profesorji medicine so imeli svojo prakso, juristi advokaturo, državno upravno službo itd., teologi so razpolagali z mnogimi donosnimi privilegiji, artisti so se neredko naslonili nanje, sicer pa so živeli kakor so se pač znašli. So pa bile tudi izjeme.

Naslednji vir je matrika dunajske artistske fakultete, seznam njenih dekanov:⁹ 12. aprila 1510 je bil namreč izvoljen za dekana te fakultete in je izvrševal zaupano mu nalogo po takratni navadi za dobo šestih mesecev, torej do zaključka tistega študijskega leta v oktobru.

Med obveznosti dekana je spadalo poročilo o delovanju fakultete, o njenih perečih vprašanjih. Kakor danes. Tudi Hvalè je napisal tako poročilo. *Acta in decanatus officio magistri Matthiae Quale ex Watsch Carniolani duodecima Aprilis electi anno 1510.*¹⁰ Ohranjeno je v dunajskem univerzitetnem arhivu, je po vsej verjetnosti njegov rokopis in poseben vir za naše vprašanje. Poročilo je zanimiv tekst. Prikazuje delovanje fakultete, potek šestih sej, razmere na univerzi. Posredno pa je dana s tem nekoliko tudi podoba dekana samega. Poglejmo! V poročilu nastopajo sholastični magistri in humanistični, poznani že iz drugih virov tiste dobe, n. pr. Janez Heckmann, Janez Hueber, Tomaž Resch (s humanističnim priimkom Velocianus), Arbogast Strub, Janez Fabri, Lovrencij Motz, Janez Spiesshammer (s humanističnim priimkom Cuspinianus), Marko Rustinimicus, Ambrozij Salzer, Mihael de Vitis, Konrad Pschlacher, imenuje se tudi Kranjec Janez Juras iz Kamnika in še mnogi drugi. Ta zbor magistrov je razpravljal o izvolitvi novih članov, rešetal domače bakalavrije, ki so prosili za pripustitev k izpitom, odločal je o sprejemu bakalavrijev s tujih univerz, magistri so se pogovarjali o razdelitvi učnih predmetov, o vsakoletni slovesni disputaciji *De quolibet* itd. Žal v zapisku ni podan pregled obveznih predavanj in po lastni iniciativi obravnavanih predmetov, ki bi omogočal točno rekonstrukcijo študij-

⁹ Imenik dekanov v dunajskem univerzitetnem arhivu.

¹⁰ Dunajski univerzitetni arhiv: *Acta facultatis artium* IV. f. 69 b-f 71 a.

skega načrta za tisto leto. Na seji z dne 1. septembra je dekan predlagal izpremembo študija filozofije. Ta odstavek je pomemben, ker je v tesni zvezi s humanističnimi reformami na dunajski artistski fakulteti. Hvalè je namreč deloval na tej ustanovi prav v dobi, ko je bilo aktualno vprašanje preobrazbe univerze, ko so nekateri magistri ostro zavračali stara sholastična pota in iskali nova, humanistična. Podrobnejša obravnava tega vprašanja bo snov posebnega razpravljanja, prav pa je, če omenimo že tu, da je smatral Hvalè kot temelj filozofskega študija filozofijo prirode in ne logiko, kakor je bilo poprej v navadi, češ da pogrešajo skoro vsi študentje poznanje prirodne filozofije, ker se že od otroških let ukvarjajo zgolj z nekimi jalovimi pravili logike.¹¹ To je bil nagib, da je Hvalè napisal dve leti pozneje svoje obširne komentarje k problemom filozofije prirode. Iz poročila izvemo nadalje, da je leta 1510 razsajala po Dunaju strašna nalezljiva bolezen. Na sejah so večkrat in dosti podrobno razpravljali o njej: da bolnica ni na primernem kraju, da je prostor nezadosten, da je nujno potrebno kupiti novo hišo v predmestju, ki naj postane študentska bolnica. Izbrali so komisijo in ji naložili, naj poskrbi, da se bo zgradila začasna baraka za bolne študente, dokler se kuga ne poleže. Vse te akcije je prizadevno vodil dekan Hvalè. Tako se nam ob poročilu odkrivajo nekatere poteze njegove osebe: bil je odločen mož, poln pobud in nikdar ni odklonil sodelovanja. Zavzet za študijske reforme je pospeševal humanistična stremjenja, pomagal pa je tudi študentski bolnici k izgraditvi, viri poročajo, da je bila že leta 1511 res postavljena. Hvalè se ni pomišljal poprijeti celo za ročno delo, in je s pomočjo tovariša in študentov prebelil pokvarjene stene predavalnice, da ne bi bila v prehudo sramoto fakulteti. Take in podobne ugotovitve so vpletene med sklepe sej. Ni čuda, da je bil ta delavni mož ob koncu dekanstva razrešen svoje funkcije »z vso zahvalo« (cum omni gratitudine). Način Hvaletovega poročanja je vseskozi prikupen, povsod stvaren, brez napadalnosti, ki v tekstih tiste dobe ni bila redka. Ni pa njegovo poročanje brez kritike. Iz raznih zapiskov fakultete vemo, da so bila trenja med sholastičnimi in humanističnimi magistri, pa tudi med humanisti samimi. Tudi Hvalè je po nalogu svojih pomočnikov in več starejših magistrov poročal o primeru, ki je takrat vznemirjal fakulteto in vso univerzo. Šlo je za to-le: Cus-

¹¹ Quo modo ea (physica, philosophia naturalis) fere omnes vacare scholasticos conspiciamus solis quibusdam logicis regulis sterilibus a tenera eorum aetate imbuti. S tem je naznačena že bistvena izprememba v poudarku, ki so ga dajali humanisti posameznim filozofskim predmetom.

pinianus,¹² z lovorom ovenčan poet, magister artium, doctor medicinae, svetovalec Maksimilijana in njegov zastopnik na univerzi (superintendent), je na podlagi neke pravice, ki jo je dobil od cesarja, pustil izbrati za magistra nekega bakalavrija, torej nekoga, ki za to mesto ni bil kvalificiran, ker še ni imel pravice predavati (licence). To je bilo proti statutom fakultete. Zavaljo tega je bila fakulteta vznemirjena, obrnila se je do rektorja, dekan mu je razložil težke posledice, ki bodo nujno izvirale iz tega. Rektor je z nejevoljo sprejel poročilo, obljubil je, da bo svojemu svetu razložil posameznosti. Ko so o tej stvari pozneje še mnogo govorili sem in tja, ni Cuspinianova zadeva nikomur ugajala. Smatrali so za potrebno, da skličejo doktorje vseh fakultet k nadaljnjemu razpravljanju, zakaj bili so prepričani, da ta stvar ne bo le v škodo artistski fakulteti, ampak vsej univerzi. Navzlic vsemu prizadevanju se je zadeva zavlekla do konca tistega rektorstva in je ostala neodločena in neprerešena, kakor se zgodi z večino primerov. Hvalè še dostavlja: marsikaj bi bilo treba pogoltniti, kar se zdi, da je pametneje molče preiti (*multa hic sorbenda forent, quae consultius praetereunda sunt*). Kaj se skriva za temi besedami? Gotovo je z njimi izrečena kritika, prav tako gotovo je, da ne velja le Cuspinianu, za kar govori že sama formulacija. Kritika karakterizira razpoloženje, ki je bilo večkrat viharo. Ne bo uspelo izčrpno prikazati tega primera, dokler ne poznamo posameznosti, o katerih je govoril takratni rektor Udalrich Kaufmann. Vemo le, da je Cuspinianus pravice, ki mu jih je dajal visoki položaj, v navedenem primeru porabil za odločitev, ki je bila proti obstoječemu fakultetnemu statutu. Zato je Hvalè ugotovil, da ta stvar »nikomur ni ugajala«, se pravi tudi humanistom ne, ki so bili takrat (1510) že močno zastopani na zavodu.

Zavaljo nezadostnega gradiva ne bomo mogli поблиže obrazložiti konkretnih razmer, v katerih je izvrševal Hvalè svojo dekansko funkcijo. Skušam jih le naznačiti, upoštevajoč nekaj poznanih dejstev. Kot viri prihajajo v poštev fakultetni zapiski, razna posvetila v humanističnih publikacijah, korespondenca humanistov, Pisma slavnih mož (*Epistolae clarorum virorum*, 1515/17, Pisma mračnjakov (*Epistolae obscurorum virorum*, 1515/17), Dnevnik Janeza Ecka (*Diarium itineris Viennensis*, 1517) in še to in ono. V tej zvezi sem se poslužila predvsem široko razpredene humanistične korespondence: Celtisa (edit.

¹² Cuspinianus, r. 1473 v Schweinfurtu, u. 19. aprila 1529 na Dunaju; bil je večkratni dekan in rektor univerze, znan tudi po raziskovanju zgodovine in kot pomemben diplomat. Pri humanistih je bilo izpremenjeno ime vnanje znamenje izpremenjene miselnosti.

Rupprich), Cuspiniana (edit. Ankwicz) in Vadiana (edit. Arbenz); v njej dobimo marsikateri dragocen namig.

Ko skušamo predočiti značilnosti v univerzitetnem življenju tiste dobe, izstopa njegova razgibanost, borba nasprotij med starim in novim, med predstavniki sholastike in novo potjo humanistov. To seveda ne velja le za dunajsko univerzo, podobne težnje so se pojavljale tudi po drugih univerzah, n. pr. v Erfurtu, Ingolstadtu, Baslu, Leipzigu¹³ itd. Šlo je za nasprotja, ki jih je sprožila nova meščanska družba, za zahteve, ki so zajele vse življenje in so prodirale od tod tudi na znanstvene ustanove. Ne smemo namreč prezreti, da se humanizem ni rodil kot znanstveno gibanje, tako rekoč na akademskih tleh. Svoje korenine je imel globlje, v izpremenjeni družbi, nastajal je iz gospodarsko in socialno okrepljenega meščanstva, ki je začelo živeti v drugačnih pogojih in imelo drugačne zahteve. Posledice tega so se pokazale v novih pogledih na svet, na življenje, na kulturo. Brez dvoma je bil to eden od virov za spore v zboru magistrov. Odklonilno stališče zastopnikov sholastike do humanistov se je pokazalo takoj, ko je začel uvajati humanistične reforme Bernard Perger,¹⁴ takratni cesarjev zastopnik pri univerzi in magister artistične fakultete. Perger je zadel na nepopustljiv odpor in sam ni dočakal izdatnejšega uspeha. Vendar:

¹³ Prim: Kampschulte, *Die Universität Erfurt in ihrem Verhältnisse zu dem Humanismus und der Reformation*, Trier 1858; G. Bauch, *Die Universität Erfurt im Zeitalter des Frühhumanismus*, Breslau 1904; G. Bauch, *Die Anfänge des Humanismus in Ingolstadt*, München 1901; W. Vischer, *Geschichte der Universität Basel von der Gründung 1460 bis zur Reformation 1529*, Basel 1860; R. Wackernagel, *Geschichte der Stadt Basel II*, Basel 1916; P. Zarneke, *Die urkundlichen Quellen zur Geschichte der Universität Leipzig (1409—1559)* Abh. der Königl. Sächs. Gesellschaft der Wiss. 1857; G. Bauch, *der Frühhumanismus in Leipzig*, Leipzig 1899; Kink, *GUW II*; Aschbach *GWU II*; G. Bauch, *Die Reception des Humanismus in Wien*, Breslau 1905; K. Grossmann, *Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis zu Celtis' Berufung 1497* v *Jahrb. f. Landeskunde von Niederösterreich XXII*, 1929; W. Näf, *Vadian I*, St. Gallen 1944.

¹⁴ Bernard Perger, r. o. 1440, u. o. 1502; 1464 magister artistične fakultete na Dunaju, 1465 imatrikuliran na medicinski fakulteti, 1476 na juridični, kjer je dosegel 1481 licenco, leta 1478 dekan nato rektor univerze. Od 1492 do 1501 superintendent univerze. Za časa ogrske okupacije Dunaja je deloval v pisarni Friderika III. kot njegov tajnik in poslanik, pozneje je postal protonotar in avstrijski kancler. P. je znan predvsem po svoji prireditvi slovnice *Grammatica nova*, prvi tisk verjetno v Padovi 1482, nato 17 izdaj (prim. Hain, *Repertorium bibliographieum*); zavrzel je takrat silno razširjeni sholastični učbenik Aleksandra de Villa-dei in je napisal slovnico že v humanističnem duhu. Pergerjev pomen pa ni le v tem, da je reformiral pouk latinščine, segel je mnogo globlje, podprt z naklonjenostjo cesarja je začel preosnovo celotnega

kot odločen humanist je začel odprto borbo z zastarelimi, neustreznimi razmerami. Odpor se je nadaljeval ob prihodu in naporih humanistov Pavla Amalthea, Hieronima Balba, najhuje pa je vanj zadel Konrad Celtis (Pickel),¹⁵ humanist evropskega formata, glasnik moderne izobrazbe na Dunaju. Celtis je razvil svoj program že na ingolstadtški univerzi (1492), ko je brez ovinkov povedal, da zavrača sholastično preteklost, podobno je pisal v predgovoru spisa *Apuleius, De mundo* (1497), v posvetilnem pismu spisa *Quatuor libri amorum* (1502), v nekaterih odah in pismih. V njegov program je spadala tudi ustanovitev znanstvenih družb (*sodalitates*), ki naj bi uresničevale zamisel nove znanosti in izobrazbe, zlasti spada sem ustanovitev kolegija na Dunaju (*Collegium poetarum et mathematicorum*). Celtis je postal vodja humanističnega gibanja, šel je za tiste dni v marsičem revolucionarno pot. Povedal je na primer, da hoče prikazati najvažnejše govornike, pesnike in filozofe antike, njegova velika želja je bila, da bi se študentje spametovali, vzljubili staro, svetlo obravnavo prirodnih vprašanj in se s pomočjo prave filozofije obrnili proč od brezmočnih, vsebinsko praznih sporov o besedah k trdnim, vse hvale

študija na artistski fakulteti in je vodil vztrajno to akcijo do svoje smrti. Prim.: Rupprich, Celtis Briefwechsel, München 1934; Bauch, *Die Reception des Humanismus in Wien*, 1905.

¹⁵ Celtis, r. 1459 v Wipfeldu ob Mainu, u. 4. februarja 1508 na Dunaju. Naderjeni fantič je dobil priložnost za šolanje, pozneje se je vpisal na univerzo v Kölnu in Heidelbergu, obiskal je Italijo in je postal po povratku v domovino primus poeta laureatus in Germania. Mnogo je potoval, posečal razne univerze (v Erfurtu, Rostocku, Leipzigu, Krakovu); dobro je poznal takratni znanstveni obrat, zato je povsod nastopal proti obstoječemu, širil je humanizem, pospeševal prevajanje klasikov, izdajanje antičnih tekstov in njih komentarjev. Kot profesor retorike in poetike je deloval na ingolstadtški univerzi (1492–1497) in na dunajski (1497–1508). Ni hodil po izhojenih poteh, željan je bil sprejemati od antičnih vzorov, od sveta in življenja samega. Njegov veliki pomen ni v filozofskih naukih, saj je zanj značilna pestra, pogosto neuravnovešena zbirka misli, jasno pa je vidna nova smer: poudarjanje novih nalog, ki jih ima filozofija, združena s humanističnimi vedami, se pravi s filološko historičnimi in matematično prirodoslovnimi disciplinami. Podoba Celtisovih prizadevanj si naredimo iz njegovih publikacij. Prim: Rupprich, Celtis, Briefwechsel, München 1934, Bauch, *Die Reception Hartfelder, Der Humanist Celtis als Lehrer*, *Jahrbücher für Phil. und Pädagogik* 29 Jg; F. v. Bezold, K. Celtis der deutsche Erzhumanist, *Aus Mittelalter und Renaissance*, München 1918 (ponatis); Th. Geiger, *Conrad Celtis in seinen Beziehungen zur Geographie*, München 1896; P. Joahimsen, *Der Humanismus und die Entwicklung des deutschen Geistes*, *Dt. Vierteljahrschr.* 1930; že navedena korespondenca itd.

vrednim starim disciplinam (quod... vera philosophia duce ad solidiores et veteres laudatissimas disciplinas se convertent...). Celtis je bil prepričan, da se mora celotna univerzitetna izobrazba reformirati na temelju prave filozofije, kar je bilo zanj toliko kot na temelju humanističnih ved, zajemajočih poznanje človeka in prirode. Vse to so bile tedaj res nove misli, nov svetovni nazor, in branil ga je pred napadi, ki so se pojavljali z različnih strani. Razpoloženje med obema nasprotnima taboroma poučno označuje način, kako so se v pismih med seboj naslavljali: humanisti so dobili porogljivo ime »posvetni poetje«, sholastiki pa so postali »ljudje, ki živijo v temi (tenebrio)«, torej nazadnjaki. Še nekaj ugotovitev iz Pisem mračnjakov! Poeti da hočejo uničiti vso artistično fakulteto, univerza da bo šla po zlu zavoljo poetov, vse univerze po celi Nemčiji da gredo tako v nič in končno želja mračnjakov, naj bi pocepali vsi poetje, naj bi se vse univerze združile zoper poete in humaniste, ker ugonabljajo univerze. Marsikaj zanimivega z nasprotne strani najdemo v Reuchlinovi obrambi zoper kölnske obrekovalce (*Defensio contra calumniatores suos Colonienses*, 1513). Dnevnik humanista Janeza Ecka izpričuje, da ta nasprotja na Dunaju še leta 1516 niso bila izravnana. Gotovo pa odnos med zagovorniki starega in novega ni bil vedno tako zaostren. Posamezniki so šli z večjim ali manjšim razumevanjem drug poleg drugega. Vadianus je n. pr. poklonil svoje dovtipno in tendenciozno pisano delce Gallus pugnans (*Petolinji boj*, 1513) doktorju teologije in univerzitetnemu kanclerju Janezu Buschu. Spis je vseboval tu in tam posmeh sholastiki, njenim akademskim disputacijam. Kljub temu je Busch poklon z razumevanjem sprejel.

In kakšne so bile razmere med humanisti samimi? Družila jih je skupna težnja po naprednem, čeprav so ubirali k temu cilju različna pota. V preteklost so se ozirali s kritiko v srcu in na ustih. Zavoljo strokovno nasprotnih stališč, osebne rivalitete in podobnega je prihajalo tudi med njimi do sporov. Dunajska univerza daje nekaj značilnih primerov. Sem spada odnos med Pergerjem in Celtisom. Gotovo je dajala dunajski univerzi pečat Pergerjeva humanistično usmerjena prosvetna politika. Izobraževal se je v Italiji in je ostal še naprej naklonjen italijanskim humanistom, priporočal jih je cesarju v imenovanje. Z njegovim priporočilom sta prišla iz Italije na Dunaj Pavel Amaltheus in Hieronim Balbus, prvi profesor civilnega prava na Dunaju (1494). Perger je želel pridobiti za lekturo retorike in poetike še humanista Frančiška Bonoma (brata Petra Bonoma), zanj se je močno potrudil in zadeva je dozorela toliko, da so — kot pove

pismo z dne 27. februarja 1493 — Bonoma že vsak dan pričakovali.¹⁶ Pa ga niso dočakali. Za lekturo se je zanimal tudi Celtis; priporočal se je Pergerju, toda zaman. Perger je hotel preprečiti imenovanje nemškega humanista. Vendar ni uspel. Poziv je dobil Celtis, ki je imel na svoji strani vplivna cesarjeva svetovalca Krachenbergerja in Fuchsmaga. Ni pa pozabil, da ga je Perger skušal potisniti ob stran, maščeval se je s sledečim epigramom, nahaja se v zbirki Epigrammatum libri III, 3:

De Perger, scriba Caesareo.

*Perger Germanas non vult cognoscere Musas,
Suspendens naso carmina nostra suo.
Terque quaterque suas supplex pulsavimus aures,
Ut Caesar nostras vellet amare lyras.
Ille sed Italicos tantum putat esse poetas
Doctaque Germanis carmina nulla viris.
Non te Germana iam dicam stirpe creatum,
Dum spernis patriam, perfide Slave, meam.*

V Sovretovem prevodu se epigram glasi:

Cesarskemu tajniku Pergerju v album

*Pergerju ni do tegà, da spoznal bi Muze germanske,
naše mu pesmi mrze, viha ob njih se mu nos!
Koliko kratov sem vendar mu trkal prosč na ušesa,
strune naj moje stori srcu cesarja dragé!
On pa je mnenja, da češ Italci samo so poeti,
pesmi učenih da ni najti pri nemških možeh.
Več ne porečem poslej, da na deblu si zrasel germanskem,
ker domovino črtiš mojo, zahrbtni Slovan!*

Epigram je zgovorna priča, kako odnosi med humanisti niso bili vedno dobri. Je pa tudi dokument za Pergerjev slovenski rod. Listine navajajo kot njegov rojstni kraj Stanz, Stainz ali Stenz. Že Denis je

¹⁶ Pismo Krachenbergerja Celtisu z dne 27. februarja 1493 in pismo Stabiusa z dne 26. februarja 1497, češ, K. se trudi, da dobi Celtis vabilo za Dunaj, nekateri pa da delujejo podtalno proti temu (sunt aliqui etiam contra hoc occulte machinati), Rupprich, Nr. 61 in 150.

domneval, da bi utegnil biti Perger iz Štajerske, Aschbach ga je naredil za Švicarja. Proti temu govori Celtisov epigram. V krajih ob Ščavnici (Stanz) je pomenilo ime Perger (Berger) prvotno vinogradnika, potem od lastniškega gospoda potrjenega upravnika (Bergmeister), postalo je lastno ime tam, kjer so hiše stalno dajale vinogradnike gorskemu gospodu. Še danes je ime razširjeno na Štajerskem, njegov slovenski ekvivalent je Gornik (gora).¹⁷ Epigram govori še o nacionalnih nasprotjih, ki so se porajala na fakulteti. V našem primeru je šlo za nasprotje German-Slovan. Do nič manj ostrih besedi pa je prišlo tudi med nemškimi in italijanskimi humanisti. Na primer: Cuspinianus je 1511 posvetil prireditev Julija Flora Vadianu in Mariju Rhaetu. Ko je Camers (Giovanni Ricuzzi Vellini iz Camerina) v istem letu izdal svojo prireditev istega avtorja in pripombe k tekstu, je napisal Vadianus tej publikaciji priporočilni epigram. To je Cuspiniana silno vznemirilo, napisal je Vadianu in Mariju pismo, kjer jima očita, da sta odpadla od njega, še več, češ, izdala sta s tem germanstvo, poitalijančila sta se. Ob drugi priložnosti je imenoval Collimitius (Gregor Tanstetter) Camersa kar »sovražnika vseh znamenitih Germanov«. Taki primeri pokažejo, da je bilo vzdušje včasih dokaj burno, čeprav so se nevihte kmalu polegle.

Predloženo gradivo nam ima namen približati Hvaletovo dekansko poročilo, situacije, ki so razgibale fakulteto.

Preidem k naslednjemu viru za rekonstrukcijo Hvaletove podobe. Je to njegov predgovor ali posvetilno pismo, natisnjeno kot uvod v filozofsko delo. Važen dokument nam je zlasti ta tekst. Hvalè je posvetil svoj spis Pavlu Oberstainerju.

Posvetilo se glasi:

*Excellentissimo viro Paulo Oberstainer,
ingenuarum artium et sacrarum legum doctori,
Caesaris a secretis etc,
Matthias Qualle ex Watsch Carniolanus,
artium et philosophiae magister,
florentissimus gymnasi¹⁸ Viennensis collega,
salutem ac sui ipsius commendationem.*

¹⁷ Prim. France Goršič, Vinogorski, gora in gornik v Jezik in slovstvo, letnik III/5, str. 231–233; Denis, Wiens Buchdruckergeschichte 1782, Nr. 14; Aschbach GWU I, str. 573.

*Preodličnemu možu Pavlu Oberstainerju,
svobodnih umetnosti in svetega prava doktorju,
cesarskemu tajniku itd,
pošilja*

*Matija Hvalè, Kranjec iz Vač,
umetnosti in filozofije magister,
veleugledni član dunajske gimnazije,
pozdrav in se priporoča.*

Ne piše pa samo o prijatelju in pokrovitelju, ki mu poklanja svojo knjigo, prav tako piše o samem sebi, o svojem delu, pojasnjuje nastanek spisa, odkriva namene in cilje, ki jih želi doseči, nakazuje težave, s katerimi se bori. Ob času, ko je izšla v tisku Hvaletova filozofija (1513), je bil Pavel Oberstainer že zelo ugledna osebnost na Dunaju.

Najprej nekaj podatkov o njem.¹⁸ Rojen je bil okrog 1480 v Radovljici, njegov priimek je bil verjetno Stainer. Oče Mihael je bil radovljiški meščan, mati Magdalena iz Št. Lenarta na Krtini pri Čemšeniku v okolici Kamnika. Šolal se je na Dunaju, potem v Bologni, naposled v Ferrari, kjer je dosegel akademsko stopnjo doktorja prava: bil je magister philosophiae in utriusque iuris (kanonskega in civilnega prava). Deloval je v dvorni pisarni, tej osrednji Maksimilijanovi ustanovi, ki je bila eno od središč, od koder je prodiral humanizem v deželo. Oberstainer se je odlikoval kot cesarjev svetovalec in tajnik in je dobil za uspešno delo leta 1513 plemstvo in grb s pravico, da se odslej imenuje »von Oberstain«. Sodeloval je na dunajskem kongresu (1515), uveljavil se je z izrednim poznanjem tujih jezikov: viri poročajo, da je govoril nemško, latinsko, italijansko, špansko, francosko, hrvaško, dalmatinsko, češko, ilirsko, rutensko in poljsko. Prav zavoljo poznanja slovanskih jezikov je moral biti pri kongresnih sejah cesarju v pomoč in je bil za svoje usluge povzdignjen v viteza (miles et eques

¹⁸ Beseda gimnazija v 16. stol. ni imela današnjega pomena, ni označevala ustanove, ki pripravlja dijake za visoko šolo, temveč je pomenila toliko kot izraz akademija in univerza. Humanisti so se radi posluževali besede gimnazija, hoteli so se namreč izogniti prejšnjemu terminu »studium generale«, ki se jim je zdel naravnost barbarski.

¹⁹ Prim. W. Goldinger, Paul von Oberstein. Ein Diplomat im Dienste Maximilians I. und Ferdinands I. v Festschrift zur Feier des zweihundert-jährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchives II. Bd., Wien 1951, str. 314—326; H. Goehler, Das Wiener Domkapitel von seiner Gründung bis 1554, Wien 1932 (pri P. Oberstainerju napačni biografski podatki, ki jih je popravil Goldinger).

auratus). Od takrat naprej so mu bile zaupane raznotere diplomatske naloge. Ker je obvladal umetnost tajnopisa, je poznal tajno diplomatsko korespondenco in je imel vpogled v vnanjo politiko cesarja. Kot stolni prošt dunajski je prevzel funkcijo kanclerja univerze (1516—1544); vpliv je imel torej tudi tu. Po smrti Maksimilijana je deloval v službi Ferdinanda I. Od leta 1524 ni več podatkov o njegovem diplomatskem delovanju, najbrž se je poslej udeleževal le kot stolni prošt in kancler univerze. Iz pisma, napisanega 1523 v Nürnbergu, je razvidno, da protestantskemu gibanju ni bil naklonjen, hotel je zapustiti čimprej to mesto propter maledicta Lutherana irritamenta. Maksimilijan je bil Oberstainerju izredno naklonjen, podelil mu je več posestev, osvojenih ali konfisciranih v vojni z Benetkami, dal mu je ekspektance, to je zavezne obljube, da bo dobil cerkvene službe, ki jih je imel pravico oddajati cesar, dal mu je razne cerkvene beneficije in izjemne pravice (n. pr. rudokopa, uvoza vina na Dunaj brez carin). Užival je naklonjenost tudi pri Ferdinandu. Pavel Oberstainer je bil visoko izobražen jurist, razgledan državnik, ki je pomagal krojiti politiko dveh cesarjev. Temu imovitemu uglednemu in vplivnemu možu, obenem rojaku, je torej posvetil Hvalè svoje filozofsko delo.

Iz predgovora izvemo, da je Oberstainer Hvaleta že davno pritegnil v svoj ožji prijateljski krog. Hvalè piše: »Tvoja blagohotnost do mene, ki sem jo okusil v Tvojih številnih pismih, Tvoje nevsakdanje dobrote, s katerimi obsipaš mene in naše ljudi, in pa priljudnost, s kakršno si me že davno sprejel v ožji krog svojih prijateljev, vsi ti razlogi mojo počastitev ne samo opravičujejo, marveč naravnost zahtevajo.« V kako ugodnem položaju bi bili, če bi nam bil ohranjen vsaj del te korespondence! Brez dvoma bi mogla pojasniti življenjsko pot našega filozofa. Žal temu ni tako. Do sedaj namreč ni bilo mogoče ugotoviti niti enega teh pisem. Hvalè poklanja svoj filozofski spis Oberstainerju tudi kot strokovnjaku, poznavalcu obdelane problematike. Ne misli s tem obogatiti njegovega znanja (običajna formula), pač pa želi kritične, a nepristranske ocene: »beri ga ... zato, da ga deneš na kritično rešeto«. Še drugih prijateljev se spominja, z zanimanjem so spremljali njegovo delo, trgali so se za knjigo in jo v svoji nestrpnosti sproti poraznesli iz tiskarne. Že iz tega vidimo, kako aktualna je bila tedaj njegova knjiga. Hvalè si je pač pridobil s svojim delom, s svojo osebnostjo na dunajski univerzi mesto »veleuglednega člana« (collega florentissimus gymnasii Viennensis). Predgovor nas nadalje pobliže seznanja z njegovimi izobrazbenimi prizadevanji, s poti in cilji, ki si jih je postavil kot učitelj filozofije.

Zlasti lepo se kaže njegov odnos do mladine: svojo publikacijo, sad nočnih ur, je s silnim zagonom napisal mladeničem, da bi jim olajšal učenje, pokazati jim hoče boljšo pot do učne snovi, ki je bila tedaj, da govorim z njegovimi lastnimi besedami, silno razvlečena in ni bila z nikakršnimi mejniki vestno opredeljena, pomanjkljivost, ki je bila vsem znana. Hvalè pa hoče še več. Knjiga naj bo kažipot do koristnejših reči, kakor so se tedaj podajale. To celo večkrat ponovi. V ozadju tega stoji pač kritika sholastične filozofije, kakor se je tedaj obravnavala po univerzah in živo občutena težnja po izboljšanju študijskih razmer. Nadalje je povedal, da more o sebi z zaupanjem ugotoviti tole: z mojo pomočjo — pravi — bodo študentje na mnogih mestih spisa brali reči, ki jih pri drugih ni najti, če pa le, potem vsekakor niso povzete z enako kratkočo in jasnostjo. To pomeni za ono dobo vsebinski in obenem metodološki napredek, novo metodološko načelo kratkoče in jasnosti (*brevitas, claritas*). In noče biti sam svoj izumitelj. Zapisal je: »Če se z marsikom in v marsičem strinjam, kdo bi me obsojal? Kaj se izvede današnje dni, česar ne bi bila človeška prizadevnost poskusila že v preteklih časih? Katera stvar je tako nova, da ne bi dišala po izvoru iz starega razmišljanja? Resnično, nesmiselnost bo spočel, kdor hoče pri izumljanju novega stati raje na svojih nogah, kakor pa da bi stopal po stopinjah prednikov, ki so se v vseh vrstah nauk tako zelo odlikovali.« Če hočemo Hvaleta razumeti in njegovo delo prav oceniti, moramo vedno upoštevati nasprotja okolja: staro se umika, novo se začenja uveljavljati. Hvaletova doba ni doba razvitega humanizma na Dunaju, ampak stopnja pred njim, doba pobud, ki so rodile sadove šele kasneje. Težnja humanistov je bila gotovo že spočetka, da krenejo po novi poti, tudi v filozofiji. Vendar se niso mogli postaviti na stališče starega izreka »rečeno-storjeno«, zakaj tedaj še ni bilo novih temeljev, na katerih je bodočnost gradila svojo filozofsko stavbo in jo postavila na mesto stare, preživele. Kar je mogel Hvalè v danem položaju storiti, je storil: na stežaj je odprl vrata filozofski preteklosti, a v nobeni izmed njenih struj ni videl avtoritativnega stališča. Ni postal eklektik, zanj so značilni izbor v mejah obstoječih nauk, povratek k antičnim mislecem in tipajoči poskusi priti preko teh mej. Imel je izvrsten posluš za porajajoče se nove misli, načel je nova vprašanja, humanistične poteze v njegovi knjigi so neposreden odgovor na pereče zahteve študijskih izprememb v okviru filozofskih predmetov. Zato moramo priznati, da so bili njegovi cilji visoki, zavestno se razlikujoči od preteklosti po vsebini in metodi. V poštev je treba vzeti še dejstvo, da Hvaletova knjiga ni nastala šele 1515, tedaj je bila natisnjena, napisana je bila leto

poprej; vsebinsko in metodološko pa je plod dolgotrajne predavalne prakse, segajoče, kakor je izpričano, od leta 1502 naprej, verjetno pa še precej delj. In uveljavil se je s tem delom.

Kljub doseženemu priznanju ali nemara prav zato je imel nasprotnike, ki so mu grenili življenje. Vedrina njegovega razpoloženja ob začetku predgovora se le bežno dotakne pristranskih ocen, ki jih narekuje zavist, prehaja pa ob zaključku v bridko izpoved: za nevoščljivce se ne menim, kakor tudi za tiste ne, ki jim je ljubše, da se mladina zanemarja, ko pa da bi bil kdo njim samim enak po imenu in slovesu. Jaz se s to vrsto ljudi že od nekdaj ne strinjam in se nikoli ne bom. Naj le kar naprej grizejo in jezike brusijo (*dissentio enim diu ab huiusmodi et dissentiam! Porro mordeant ipsi et linguam exerceant...*). Jaz menim, — piše — da si bom pri mnogih že zato pridobil naklonjenost, ker sem tiste narave, ki hoče dobrim dobro in po svoji moči podpira prve negotove korake nežne mladosti na poti v svet znanosti. Zato pa, tudi če ne bodo mogli (z napredkom) dokazati, da se je moj trud obnesel v celotnem obsegu, bodo vsaj dobro voljo priznali in videli v meni človeka, ki po krivici trpi zaradi besa zlohotnih zavidljivcev (*me eum esse censebunt, qui malevolorum rabie prematur indigne*). Ob koncu se Hvalè priporoča Oberstainerju, prijatelju in zavetniku, proseč ga, naj se izkaže posvečenemu mu delu in piscu samemu kar moč odločen branitelj.

Komu veljajo pravkar navedene ostre besede, uničujoča obsodba? Hvalè nikogar ne imenuje, zdi se, da imena načeloma opušča. Ob gradivu, ki nam je na razpolago, iščemo zaman odgovora na vprašanje, kdo da je bil njegov nasprotnik, zlohotni zavidljivec. Sicer pa: Hvalè ne govori o posamezniku, ampak o vrsti ljudi. Da so ljudje te vrste bili in ne redki, o tem dobimo v takratni literaturi dovolj jasne in krepke izpovedi. Niso bili izjema gobeždači, ki jih je vodila zavist, ošabnost, ljudje, ki so popadali na levo in desno. Presenetljivo je, kako pogosto se pojavljajo v takratnih tekstih in v korespondenci besede kot zavist, zlohotnost, bes, napadalnost (*invidia, malevolentia, malignitas, rabies, mordacitas*). Tudi taki izrazi spadajo v jezikovni zaklad dobe, ki je bila sproščena, pa tudi robata in tega ni prikrivala niti v dejanjih niti v besedi. Nekaj konkretnih primerov! Erasmus Roterdamski je začutil potrebo, da se v posvetilnem pismu prijatelju Tomažu Moru zavaruje pred očitki napadalnosti (*Laus stultitiae* 1905), v knjigi *Triumphus doctoris Reuchlinis* (1518) so nazorno pokazane poglobitve napake Reuchlinovih sodobnikov, med njimi ne manjka personifikacija Zavisti, motiv zavisti se večkrat pojavlja v Pismih mračnjakov itd. Napake svojih dni je kritiziral tudi Vadianus, in

sicer pogosto, značilno je zlasti mesto, kjer govori o predavanjih svojega velikega učitelja Celtisa. Ko prikazuje vrline Celtisovih predavanj, dostavlja: Celtis ni bil popadljiv, ošaben... ni bil široko-ustnež, kar je dandanes močno v navadi.²⁰ To sodbo o sodobnikih je izrekel Vadianus v tistem času, ko je bila v tisku Hvaletova filozofija.

Ali je bila borba neimenovanih zoper Hvaleta vzrok, da je tiskal svojo knjigo v Hagenauu in ne na Dunaju? Kot že uvodoma omenjeno, je tisk izšel pri Henriku Granu, tiskarju v mestu Hagenau.²¹ Gotovo preseneča dejstvo, da knjiga dunajskega univerzitetnega profesorja ni izšla kot dunajski tisk, čeprav so bile tedaj na Dunaju zelo ugodne razmere, saj je bilo tam več zelo sposobnih tiskarjev in podjetnih založnikov (Winterburger, Vietor, Singrenius, brata Alantsee). V Hagenau je napotil Hvaleta morda Oberstainer sam. Kot cesarjev tajni svetovalec je imel zveze s tem mestom — njegova korespondenca to izpričuje — saj je bilo središče takratne diplomacije in administracije.

Kakor smo videli, je bilo Hvaletovo delovanje vezano na določeno okolje. O njegovih delovnih pogojih, o možnostih njegovega uveljavljanja moremo to in ono domnevati. Trdno pa stoji prepričanje, da je šel svojo pot ne glede na nasprotnike, s katerimi se ni zlagal, da pa je imel tudi iskrene, vplivne prijatelje in družbo strokovnih somišljenikov, ki so visoko cenili njegove napore, priznavali dosežene uspehe. Zato nas ne bo začudilo, da je dobil tudi priznanje velikega Vadiana,²² tedaj že znamenitega humanista, ki se ni pomišljal, imeno-

²⁰ Ioachimi Vadiani Helvetii, *De poetica et carminis ratione*; spis je bil tiskan 1518, nastal pa je iz Vadianovih predavanj v l. 1512/13. Prim.: W. Näf, *Die Entstehungsgeschichte des Buches De poetica*, Vadian-Studien H. 1. St. Gallen 1945.

²¹ F. Klun v MHVK 1852, str. 74, zmotno navaja knjigo kot dunajski tisk; tudi pri navedbi tiskarja dobimo večkrat pomoto (Hoff, Kavčič idr.), namreč: *Opera Henrici Grancivis* — pravilno: *Henrici Gran, civis in oppido imperialis Hagenau*.

²² Joachim von Watt — Vadianus, r. 29. nov. 1484 v St. Gallen, u. istotam 1551: po začetnem šolanju doma se je napotil 1501/2 na dunajsko univerzo, dosegel tu stopnjo bakalavrija, licenciata, 1508 magistra in se vračal bolj in bolj v Celtisov krog. Od 1510 do 1518 je deloval na tej univerzi kot humanistični učenjak in kritik, posegal je na območje filologije pa tudi zgodovine, prirodopisa in geografije. L. 1514 ga je Maksimilijan ovenčal z lovorovim vencem. Vpisal se je še na medicinsko fakulteto in je 1517 promoviral za doktorja medicine. V študijskem letu 1516/17 je bil obenem študent medicine in rektor univerze. 1519 se je mudil v Krakovu, potem pa je preko Dunaja odpotoval v domovino, kjer se je poslej udejstvoval kot zdravnik, politik in reformator. Prim.: Aschbach GWU II, 393—409, W. Näf, *Vadian I. Bd.*, St. Gallen 1944.

vati Hvaletovo filozofijo »delo izredne učenosti« (opus tante artis). Po šegi humanistov je napisal kot priporočilo publikaciji tale epigram:

*Joachim Vadiani ad Matthiam Qualle
philosophum praeceptorem quondam suum Epigramma*

*Quis te non laudet: quis non super ethera tollat.
Quis non humanum munificumque putet.
Te duce nature faciem formanda iuuentus
Paulatim et mundi versile noscit opus.
Te duce per numeros contexta elementa latentes
Concipit: et causam principiumque tenet
Quo mare: quo tellus (aer) quoque igneus orbis
Pendet: et eterno quo micat igne polus.
Nonne hoc humanum: non donum gratius auro
Quod tenet hoc magno quiquid in orbe vides
Si sapit hec nostras iuuenum studiosa catherua
Si gratum in paruo discere magna libro
Te colet: et merita nomen super ethera fama
Tollet: ubi hoc tante perleget artis opus.*

V Sovretovem prevodu se epigram glasi:

*Joachim Vadianus
Filozofu in nekdam učitelju svojemu
Matiji Hvaletu*

*Kdo bi ti hvale ne pel, kdo ne bi te dvigal do néba?
Kdo bi ne pričal glasno: glej humanist darežljiv!
Učni mladini vodnik odgrinjaš obličje narave
zlágoma v méne sveta ti ji odpiraš pogled.
Ti učiš jo prvin, spojenih po skrivnih razmerjih,
znan ji po tebi je vzrok, znan je začetek stvari,
morje od kod je in zemlja pa zrak in sonce ognjeno,
s čim prižiga si pol večno bleščeči sijaj.
Ni to humano? Ni lepši li dar, ko da dal bi zlata ji,
to, da umeje, kar zreš v velikem svetu ti sam?
Da, če razumen je trop ukaželjne mladine nam naše,
v knjigi če majhni spoznal rad bi velike reči,
tvojega imena bo glas po zaslugi povzdignil nad eter,
kadar učeno le to delo bo tvoje prebral.*

Kakšen je bil odnos Hvaleta do Vadiana? Sprva gotovo odnos učitelja do učenca. To izpričuje v začetku razprave navedeno pismo Matije Kretza, pa tudi Vadianus sam v naslovu epigrama. Potlej se je Vadianus hitro povzpenjal do visokih časti. Že v letu 1511 ga dobimo na artistski fakulteti dunajske univerze med magistri »ordinarie legentes«. Hvalè in Vadianus sta bila takrat profesorja na istem zavodu. Epigram je bil torej napisan stanovskemu tovarišu. Starostna razlika pa je utegnila biti med njima precej velika, saj je videl Vadianus še 1513 v Hvaletu ne le filozofa tovariša, ampak tudi svojega nekdanjega učitelja. Za izdatnejšo razliko v letih govori nadalje dejstvo, da je imel Hvalè že leta 1502 funkcijo, ki je bila redoma naložena starejšim članom zbora (seniores facultatis), namreč funkcijo blagajnika (thesaurarius).²³ Bila sta predstavnika dveh generacij, nosilca dveh programov, seveda na različnih območjih; prvi v vprašanih filozofije, drugi na širšem polju humanističnih ved. Hvalè je uresničeval stremljenja artistske fakultete, Vadianus zamisel Celtisa, čigar stolico je leta 1516 prevzel in z velikim uspehom vodil do svoje vrnitve v domovino (1518). Tako postane umljivo, da Hvalè ni spadal k ožjemu krogu Vadianovih sodelavcev. Poleg v začetku navedenega mesta ne najdemo Hvaletovega imena v Vadianovi korespondenci.

Končno še tole: ko Hvalè zatrjuje, da si je vso skrb in trud naložil v prid in korist dunajske mladine, ugotavlja o njej, da se že dolgo pase po tujih pašah (exoticis pabulis) in se, dasi je odstavljena od mleka dojilje, z usti še ni dotaknila materinih prsi; v zadnjem času pa se je vendarle začela uvajati v domače metode in se hraniti s sadeži domačih študij. Kaj je smisel teh besedi? Pač le ta: dunajska univerza, okrog sredine 15. stoletja cenjena sholastična ustanova, je pozneje začela propadati, postopoma pa se je preusmerila, iz staromodne srednjeveške institucije je postala nova humanistična, kjer so delovali priznani predstavniki tega gibanja (Cuspinianus, Stabius, Collimitius, Spiegel, Gundel, Vadianus itd.). Z njihovo živahno prizadevnostjo je dobila propadajoča univerza zopet sloves.²⁴ Študenti niso iskali več paše po univerzah drugih dežel. S »tujo pašo« je verjetno

²³ Hvaletovo dekansko poročilo.

²⁴ Pisec pisem mračnjakov je to po svoje povedal takole: ...Kaj pa naj delam na ti univerzi, kjer je poet rektor in je tukaj sploh toliko reuchlistov (sc. humanistov) kakor na nobeni drugi univerzi: namreč Joachim Vadianus, rektor, in Jurij Collimitius Tannstetter, zdaj zdravnik, nekdanj matematik, in Janez Cuspinianus, cesarjev sluga in svetovalec. In nekdo, ki se kliče Tomaž Resch, in Simon Lasius, ki je rojak Janeza Reuchlina, in veliko drugih (A. Sovre, Pisma mračnjakov 1954, II. 30).

misli na študij v Padovi in Bologni, morda v Krakovu, Parizu ali še kje drugje. Univerzi v Padovi in Bologni sta imeli znamenite učenjake, bili sta mnogo obiskovani. V filozofskem pogledu sta zastopali obnovljeni averoizem, to je nauk arabskega filozofa Averroesa (1126 do 1198), ki je vseboval več novoplatonskih tez, n. pr. teorijo o enem nadindividualnem intelektu, ki je skupen vsem ljudem (Vernias, Niphus, Cremonini itd.). Francoskemu humanistu Fabru Stapuletu, ki ga je Hvalè cenil, je bil ta nauk tuj, zavračal ga je.²⁵ Prav tako Hvalè. Zato ne bi bilo čudno, če bi bil mislil s tujo pašo na ti dve univerzi. Morda na krakovsko. Tja so odhajali v velikem številu študenti iz Ogrske, Nemčije, Švice in Avstrije, med njimi je bilo tudi več Slovanov.²⁶ Brez dvoma je imela svoj čas krakovska univerza prednost pred dunajsko. Kakor poroča Hvalè, pa so se začele te razmere okrog 1513 izpreminjati: dunajski študij je zrastel v svoji veljavi. Dunajska mladina se je ustalila na lastni univerzi, ni več odhajala drugam, kar potrjuje visoka frekvenca študentov v onih letih; nasprotno, Dunaj je pritegnil tuje slušatelje nase.

V tej zvezi še sledeča pripomba: Hvalè rabi v tekstu dvakrat besedo »naši«, *nostrates*. Kako naj jo prevedemo, kakšen je njen pomen? Beseda je Ciceronova. Znano je, da so se humanisti radi posluževali njegovih izrazov, pa jim niso dajali vedno prvotnega pomena. Zato ne bi bilo čudno, če bi bil mislil s tujo pašo na ti dve univerzi. saj daje tekstu lahko različen smisel. Pregled precejšnjega števila humanističnih spisov in pisem mi je pokazal, da je beseda pomenila humanistom enako kot Ciceronu ljudi iz lastnega kraja, iz lastne dežele, domače, rojake.²⁷ Izraz *nostrates* moramo tudi pri Hvaletu smatrati kot geografsko določilo, ne označuje pripadnosti k tej ali oni kulturni, duhovni skupnosti, ne zajema takrat aktualnega nasprotja med zagovorniki humanizma in sholastike. »Naši« pomeni pri Hvaletu na prvem mestu posvetila toliko kot Carniolani, pove, da je Oberstainer izkazoval nevsakdanje dobrote Hvaletu in obema skupnim rojakom, Kranjcem (...tua in me *nostratesque collata beneficia*). Za ono dobo bi bilo preveč rečeno, če bi *nostrates* prevajali kar s Slovenci.

²⁵ Jakob Wimpheling, *Diatriba*, Hagenau 1514, c. 21.

²⁶ G. Bauch, *Deutsche Sholaren in Krakau...*, Breslau 1901. K temu še: A. Slodnjak je videl v katalogu Jagelonske biblioteke v Krakovu več filozofskih rokopisov, katerih pisci so označeni kot ljudje iz slovenskih dežel. V zvezi s Hvaletovim problemom je omenjeni iskal stikov med dunajskim in krakovskim humanističnim gibanjem.

²⁷ N. pr. iz Vadianove korespondence pismo Petra Eberbacha z dne 13. septembra 1510 in pismo Sebastiana Reinalda z dne 15. avgusta 1540.

Drugo mesto v posvetilu, kjer se nahaja beseda *nostrates* pa je že navedeno besedilo, ki ugotavlja, da se je začela mladina hraniti s »sadeži naših študij« (*nostratibus studiorum frugibus educari*), se pravi s sadeži domačih, dunajskih študij. S tem končam prikaz Hvaletovega posvetilnega pisma Oberstainerju.

Ko obravnavamo vire za rekonstrukcijo življenja našega filozofa in njegovega okolja, spada sem deloma še publikacija sama, namreč toliko, kolikor more izpopolniti do sedaj nam znani njegov obraz. Spis sam zahteva posebno analizo. Že pogled počez pa pokaže, da je bil Hvalè mladini res dober učitelj; uresničeval je sam zahteve, ki jih je v predgovoru označil kot koristne napredku. Zajemajoč iz obilnega znanja je študentom razvijal težavno problematiko na razumljiv, večkrat naravnost živahen način, celo takrat ko je posegal v subtilnosti. Nazore različnih filozofskih struj je zbral s kritičnim očesom, načenjal je nova vprašanja, koristnejša od starih. Ni uporabljal učbenikov (razlag), ki so bili tedaj v navadi, temveč je zajemal največ iz virov, tako da se vprašujemo, od kod je mogel dobiti vso literaturo, kje mu je bila dostopna. Po vsi verjetnosti v fakultetni knjižnici. Ta knjižnica je bila takrat že bogata, narasla po večini iz darov magistrov in bila je visoko cenjena, priljubljena članom fakultete. To povedo zgovorno Celtisovi epigrami (III. 55–62). Hvalè je nadalje vso snov vestno opredelil, argumente pregledno porazdelil. Miselni potek je kljub obsežnemu gradivu jasen in urejen. Njegova velika težnja po jasnosti in preglednosti se pokaže še v sledečem: za pouk filozofije prirode (imenovali so jo tudi univerzalno fiziko) je bilo po fakultetnem sklepu določeno delce, ki je vsebovalo osnovne teze te discipline, tako imenovani *Parvulus philosophiae naturalis*: doživelo je več izdaj. Naš avtor poroča, da so mnogi razlagavci s svojimi opazkami napolnili kar robове knjižice.²⁸ Še danes dobimo v dunajski Nacionalni knjižnici primere, katere je mislil Hvalè. Prazni prostor okrog tiskanega besedila je desno in levo, odzgoraj in spodaj docela popisan s silno drobno pisavo, celo med tiskanimi vrsticami. Temu načinu razlage tez Hvalè sicer ni naravnost nasprotoval, vendar se z njim ni zadovoljil, bil je namreč mnenja, da pušča bralca na mnogih mestih bolj v negotovosti, kakor da bi ga nasitil z obilnim znanjem. Zato je šel sam drugačno pot. Če piše, da je njegovo delo napisano na hitro roko in premalo opiljeno, gre to na račun konvencionalnosti, ki so bile takrat v modi, velja namreč nasprotno: delo

²⁸ Iz Hvaletovega posvetilnega pisma; k temu knjiga dunajske Nacionalne knjižnice sig. 167060-B.

je vzorno zgrajeno. Velja pa tudi, da knjiga ni bila namenjena začetnikom; ni podpirala prvih korakov nežne mladosti v svet znanosti. Knjiga daje mnogo več. Če pregledujemo dunajske filozofske tiske med leti 1482—1520 in še naprej, ne dobimo nobenega, ki bi dosegal raven te publikacije. Njen naslov je:

H a b e s h i c a m a n d e l e c t o r t e x t u m
Parvuli quod aiunt philosophiae naturalis cum commentariis
eruditissimi viri magistri Matthie Qualle
Carniolani et college gymnasii Viennensis
summa vigilantia e gravissimis autho
ribus decerptis qui conducent ma
xime: cum aliis tum his qui
vie nominalium addicti
proficiunt.

Ali:

Tu imaš ljubeznivi bralec besedilo spisa,
znanega pod imenom
Parvulus philosophiae naturalis,
z razlagami veleučenega magistra in člana dunajske gimnazije
Kranjca Matije Hvaleta,
iz najpomembnejših avtorjev kar mogoče skrbno zbranimi
in silno koristnimi kakor drugim tako tistim,
ki napredujejo
po poti nominalistov.

Ta naslov vsebuje že namig na avtorjevo strokovno pripadnost, spada zato k analizi dela samega in s tem k naslednjim poglavjem te razprave. Že predloženo pa nas vodi do prepričanja, da sta Hvalè in njegova filozofija zanimivo poglavje iz zgodovine dunajske univerze, obenem izpričuje, da je naš človek uspešno tekmoval v tedanji mednarodni tekmi filozofov in se je znal uveljaviti kot enakovreden vrstnik v enem tedaj vodilnih evropskih žarišč. Ni bil le pogojen po okolju, temveč je okolje sam oblikoval. Čeprav Hvaletovo delo ni imelo neposrednega vpliva na naš takratni razvoj, je vendar pomembno in dragoceno za našo splošno kulturno in filozofsko zavest.